

Степан Руданський Лірникові думи

Преслівля

На полудні, де
Карпата
Кинула відноги,
Вколо Смотричем
повився
Кам'янець убогий.

Бідне місто! тільки
війни
Тяжкі споминає,
А само в собі ні
виду,
Ні краси не має.

Там нема широких
улиць,
Пишного палацу,
Для проходки садів
славних,
Широкого плацу.

Доми збились,
іспоїлись
Купами-рядами.
І від льоху аж до
даху
Всі кишать жидами.

Малий ринок серед
міста —
Тільки-то і плацу.
Старий дім
губернаторів —
Тільки і палацу.

Та ще бульвар над
скалою,
Що ніщо дивитись:
Тільки й місця
кам'янецьким
Сидням
проходитись.

І все місто
комашнею
К скалі припадає,
Ніби згубленого
щастя
На нїї шукає.

І над тою комашнею
Тільки храми божі,
Як яснії великани,
Стоять на сторожі.

І високо на повітря
Верхи підіймають,
І хрестами золотими,
Як зорями, сяють.

Но найкраща із тих
храмів —
Голова висока
Хранителя сего міста
Івана-пророка¹;

І будова — так
пристойна
Церква і ті бані
Так і кажуть, як
хрестився
Господь в Іордані²;

¹ єгипетський пустельник і затворник (?-394).

² річка в західній частині Передньої Азії. З нею пов'язано багато християнських легенд, зокрема легенда про хрещення в

І камінная дзвіниця,
Рівна і висока,
Пригадує над водою
Святого пророка;

А на церкві святій
баня
(Нижча тої бані)
Пригадує
Христа-бога
В воді в Іордані.

Наодокола собору
Стиснене подвір'я;
На подвір'ї
пригорнулось
Вбогее будівля.

І в будівлі того
храму
Слуги проживають,
І по колії святому
Службу відбувають.

Кругом церкви на
подвір'ї
Трава зеленіє;
Тільки камінь край
дзвіниці
Скругляний біліє.

І той камінь, як та
кістка,
Прахом зігліває
І у храму у святого
Притулку шукає.

Бідна кістко
земляная!
Як життя ти брала?
Чи тебе вогонь
виводив,
Чи земля роджала?

Чиї руки тебе, кістко,
З тіла добували,
І добули, і тесали,
І на що тесали?

Чи до церкви на
підпору
Мали готувати?

Чи до палацу якого
Ганок підпирати?

Ти тримав-єсь,
підпирав-єсь,
А тепер ізбитий,
Ти білієш, трупом
тлієш,
Нічим не покритий.

Так порою й
чоловіка,
Доки силу має,
Всякий любить і
вігає,
Всякий поважає.

А прийде година
злая,
Силоньки не стане,
І на него, як на
камінь,
Ніхто не погляне...

* * *

Много в Кам'янці

народу,
Та життя немає,
І від рання до
смеркання
Кам'янець дримає.

І на вулицях, на
ринку —
Всюди пусто, тихо:
Хіба бідну писарину
Перетягне лихо;

Та школярі, бідні
діти
Сердитої долі,
Пройдуть на день
штири рази
Дорогу до школи.

Ще під вечір, як
ударить
Сьомая година,
Оживиться на
минутку
Бідна бульварина:

На вулиці, на
широкій,

Совітниці ходять,
На них птахи
перельотні
Шкелками наводять.

Після них купецькі
дочки:
Тлусті, чорнобриві;
З ними ходять їх
коханки,
Совітники сиві.

Потім ще яка попівна
Несміливо ходить,
І її учитель школи
Або школяр водить.

Тільки воску, тільки
й світла
На тіснім бульварії
Хіба в закутках ще
ходять
Школярі по парі.

Та бідная писарина
У куток заб'ється
І із лиха наб'є
люльку,

Димом затягнеться.

Та і ті, як дев'ять
вдарить,
Бульвар покидають.
А всі решта, кілька
тисяч,
Носа не являють.

Много в Кам'янці
народу,
Та життя не мають.
І від рання до
смеркання
Вулиці дрімають.

Но й для Кам'янця
сумного
Святенько буває,
Коли весь він
веселіє,
Життям оживає.

І то святенько для
него,
Та пора кохана,
Наступає щорік
божий

Літом, на Івана.

* * *

Ото раз, недавніх
часів,
Свято наступило,
Ціле місто
пробудилось,
До світу ожило.

Всюди гамір, всюди
говір,
Повно скрізь народу,
І нема нігде проїзду,
Нема і проходу.

Вздовж по ринку в
рядів кілька
Все вози стояли.
Там всякую усячину
На гурт продавали:

То полотна у
півситках,
То масла дїжками,
Сир і бриндзу

кадубами,
Вишні коновками.

Збігся Кам'янець
жаденний,
Все то закупає,
В свої нори як в
безодню,
Без сліду ховає.

А поперек того
ринку,
Напротив дзвіниці,
З ненабожним і
набожним
Сидять молодиці.

Там обручки і
перстені,
Хрести й образочки,
І коралики, й коралі,
Ковтки і ковточки.

Все так ніби сріблом
сяє,
Золотом блищить,
А набожна молодиця
Ще й не дорожить.

І йдуть хлопці, і
торгують,
Платять, та купують,
Та дівчатам,
молодицям
Жменями дарують.

Коло них двома
возами
Стали пилипони ³
І розклали — на
папері
Писані ікони.

Тут і пекло, і суд
божий,
І райська птиця,
І Миколай «літній»
голий,
«Зимній» в
рукавицях.

І «Духовная аптека»,
І козаки донські,

³ Пилипони — розкольники, що торгували іконами.

А на возі — із
ложками
Чашки пилипонські.

І до них народ
збирався
Не так купувати,
Як святого Миколая
Й пекло оглядати.

І усюди гамір, говір.
Ще й діди співають
І на лірі «Миколая»
То «Варвари»
грають.

* * *

Аж тут бам! В соборі
дзвонять, —
Люди зворушились,
Шапки набожно
підняли
І перехрестились.

І знов грішні
розпочали

Грішне відправляти,
Купувати, торгувати,
Своє продавати.

А тим часом у соборі
Дзвонили, дзвонили,
Попи правили
молебні —
То воду святили.

Богомільні уклякали,
Щиро сповідались,
А слабії серед церкви
Крижем
крижувались.

Перед церквою
офірки
Баби продавали,
І дідів стояло кілька:
Грошика чекали.

І церковних пісень
голос,
І здохи печалі,
Вічний говір край
офірок
І убогих жалі, —

Все то враз із гудом
дзвона
У їдно зливалось
І таємним, і
незгадним
Бути видавалось.

Бам-балам!! — всі
дзвони дзвонять
І в ту пору саме
Архирей із своєї
церкви
Вийшов з образами.

Співаки йдуть
попереду,
Тропарі співають.
В два ряди попи у
ризах
Образи тримають.

Архирей іде позаду,
На нім митра сяє,
А диякон коло него
Кадило тримає.

І ідуть поважним

ступом,
Співаки співають;
Перед ними плац
вузенький
Люде заливають.

От пройшли, у
церкву входять;
Дзвони замовчали;
І у церкві службу
божу
Правити начали.

І почалась служба
божа,
Їдні люде входять,
Помоляться і
виходять,
Другії надходять.

Аж прийшли
жебруці люде,
Хрест святий
поклали
І від брами до
притвори
У два ряди стали.

Бідні люди! Хто їх
видів,
Серце каменіло:
Всі обшарпані,
обдерті,
Аж свігиться тіло.

У їдного криві руки,
Той ноги не має,
Той їдно лиш око
має,
І то впливає.

Той горбатий
зігнувся,
Той старий схилився,
В того рани по всім
тілі,
В того рот
скривився.

Їдним словом: всяка
нужда,
Яка в світі була,
Десь на себе взяла
тіло
Та сюди прибула.

І так жаль, як
спогадаєш,
Що ніяка сила
Тої нужди не
улічить,
А їдна — могила!

За дідами край
притвору
Лірник прислонився,
Уклякнув і
щиро-щиро
Господу молився.

Свита вбога, но
цілая.
Постоли новенькі,
І волоками привиті
Онучки біленькі.

На ремені через
плечі
Ліра під полою,
І торбина коло него
З жовтою смолою.

Шмаття чисте, хоч
на него

Прядяно і грубо.
Куди глянеш — хоч
убогий,
А дивитись любо.

Сам старий, як голуб
сивий,
Літ сімдесят буде,
Борода широка сива
Сходить аж на груди.

Чоло ясне, твар
черствая,
Ще в нім краса грає,
Ніби в небі як під
вечір
Сонечко згасає.

Лиш сліпий він,
невидющий,
І очей не має;
І як сплили його очі,
Лиш бог їдей знає.

Коло него стоїть
разом
Літ семи дівчина,
Вона старця цього

водити,
Бідна сиротина.

Вона водить, із ним
ходить,
Його шапку носить
І в набожних
перехожих
Милосердя просить.

Вона дбає за старого,
Старий за ню дбає
І як рідную дитину
Людяно вбирає.

На ній біла нова
свитка,
Крамна спідничина,
Фартушок крамний,
чорненький,
Біла сорочина.

Коралики з
образочком
Шию обвивають,
І червонї кісники
Коси уплігають.

Сама мила,
невеличка,
І очі сивенькі,
Коси довгії русяві,
Личенька повненькі.

* * *

Стоять діди край
притвору,
Служба закінчилась,
І високая дзвіниця
Дзвонами залилась.

Вийшов архирей,
поїхав.
Пани розійшлися.
Коло старців тільки
прості
Люде осталися.

Осталися прості
люди,
Старців обділили
І лірника запинили,
Кругом обступили.

Обступили і просили
Думу їм заграти.
І зачали в його
шапку
Мідяки кидати.

І взяла за руку
старця
Дівчинонька мила,
І на камінь край
дзвіниці
Стиха посадила.

І дід сів, настроїв
ліру
І зачав співати,
Зачав співи їм
співати
І на ліру грати.

1. Початок світу

І

До початку сего
світа,

Ще до чоловіка,
На престолі бог
великий
Жив із-перед віка.

І престолом було
небо,
Невидиме нами.
І то небо в нас,
хрещених,
Зветься небесами.

Під ним друге було
небо,
Що зоветься раєм;
І коли воно почалось,
Того ми не знаєм.

Тільки знаєм, що в
тім небі
Ангели лігали
І святії пісні богу
День і ніч співали.

І Сатанайл-архангел
Був їх старшиною
І у бога називався
Правою рукою.

Все він відав, всім
він радив,
Всім розпоряджався,
І рай цілий його
власним
Небом називався.

А під раєм, його
небом,
Наше небо було,
Но по нему ані разу
Сонце, не мигнуло.

Лиш по нему чорні
хмари
Громом розривало,
А під ними тьма
стояла
Й море клекотало.

II

І задумав бог і наше
Небо освітити,
І під небом нашу
землю

Грішну сотворити.

І приходить він до
раю,
Взяв Сатанаїла,
І пішов під синє
небо,
Де бездна кипіла.

Синє небо туманіло,
Вітри бушували,
І під небом чорні
хмари,
Громи розривали.

Все чорніло і
темніло...
Аж бог появився! —
Розійшлися чорні
хмари,
І грім запинився.

Засиніло небо наше,
Сонце засіяло.
Стало тихо, лиш
глибоко
Море клекотало.

І зійшов господь над
море —

Море утихає;
І Сатанаїла в бездну
Господь посилає.

Посилає його в
бездну
Піску жменю взяти,
Щоб на морі, як на
камні,
Землю збудувати.

«І як вложиш, —
господь каже, —
Руку у безодню,
Скажи: беру тебе,
земле,
На славу господню».

І пішов він попід
море,
Ходить, розважає:
«А ну, й себе пом'яну
я!
Хто теє пзнає?!»

Ш

І зпустився в саму
бездну,
Руку опускає,
Бере землю і до
бездни
Тихо промовляє:

«Ти розкрийся,
розвернися,
Темная безодне!
Беру землю в ім'я
своє
І в ім'я господнє!»

І узяв; іде водою,
Жменю істискає.
Но даремная робота:
Вода все змиває!

Поки вигулькнув із
моря,
Змило все подою,
І явився він до бога
З голою рукою.

«Не хитрися, —

ГОСПОДЬ КАЖЕ, —

Не задумуй злого!

Іди знову, тільки ім'я

Не приточуй свого!»

Пішов знову й під

водою

Знов над богом

кпився.

І знов з голими

руками

Наверху з'явився.

І розгнівався бог

сильний:

Небо задрожало,

Море вспінилось,

забилось

І заклекотало.

І в минуті він

іщезнув

В морі під водою.

Найшов бездну, бере

землю

Правою рукою.

І говорить: «Ти

розкрийся.

Темная безодне:
Беру з тебе тепер
землю
Во ім'я господнє!»

І щаслива йому була
Дальняя дорога,
У минуті він з
землею
Вийшов перед бога.

IV

І взяв господь тую
землю,
Ходить, розсіває.
А Сатанайл
невдячний
Думоньку гадає.

Щоб землі у бога
вкрасти,
Вкрасти, заховати,
А потому в своє ім'я
Землю збудувати.

І роздумав свою
думу
На взиск чи на згубу:
Тільки господь
відвернувся,
Хвать землі у губу!

А бог ніби і не знає:
Решту досіває.
І розсіяв, як
годиться,
І благословляє:

«Рости, рости, моя
земле.
Куди зглянуть очі:
Від восхода до
полудня
І до полуночі!»

І земля рости начала
І кінця не мала;
І зелена травичка
Землю устеляла.

Да і тая, що у губі,
Свого бога знає:
Росте живо,

виростає,
Губу розпирає.

І зачав він,
нечестивий,
Хоркати, плювати,
І зачали і того скали
Й гори виростати.

І земля землею стала,
Тільки посвятити.
Но І нічка наступала:
Тра було спочити.

V

Закотилось сонце
красне
За високі гори.
І синіє небо ясне,
Як синєє море.

І тихенько в небі
ходять
Ангели святії
І засвічують над
небом

Свічі воскові.

І ті свічі, ясні зорі,
Свіять на все поле,
Доки господь,
милосердний
Виспитьсья доволі.

І спить господь серед
поля,
Сили відновляє.
А Сатанайл над
богом
Думоньку гадає.

І поглянув кругом
себе:
Пишно було всюди.
І, як камінь, йому
зависть
Падає на груди.

«Не буду я більше з
богом! —
Став він говорити, —
Хоть сам згину,
розсядуся,
Хоть йому не жити!

Но він спить, не має
сили, —
Що ж я туманію?!
Возьму втоплю його
в морі,
Світом завладію».

І підняв на руки бога,
І води шукає,
Але земля
розрослася
І границь не має!

Вдарився на шири
боки, —
Моря не видати!
І вернувся він, і з
богом
Положився м спати.

VI

Рано сонечко
піднялась,
Позгасали зорі,
І у росу, як в діамант,

Повбирались гори.

І Сатанайл піднявся,
Бога став будити
«Вставай, боже! годі
спати!
Землю тра святити».

Пробудився господь
сильний,
І, здихнувши, каже:
«Що хитришся предо
мною.
Вічний ти мій
враже?!

Був я всюди сеї ночі,
Від края до края, —
І нема чого святити:
Вся земля святая.

Ти хотів мене,
невдячний,
В морі утопити.
За то вічне будеш
змієм
Під землею жити».

І звинулись його
руки,
І звинулись ноги.
Довге рило
натягнулось,
Висунулись роги.

І Сатанаїл невдячний
Став навек змією,
Зашипів — наперед
бога
Слизнув під землею.

І тогнала земля дуже,
Де змії пробирався,
І там всюди ліс
дрімучий
Поверх неї взявся.

VII

І зняв господь з себе
ризу,
І махнув направо —
І, як маку, різних
птахів
Всюди залігало.

Махнув вліво — і, на
диво,
Всюди гадь завилась.
Розстелив на землю
ризу —
Звірина з'явилась.

І пішов господь над
море,
ризу опускає —
І в годині ціле море
В рибі закипає.

Так з'явилися в білім
світі
Звірина і птахи,
Різні гади, різні
жаби,
Риби й черепахи.

Лиш медведі, свині,
коні
І кроти не були;
Та ще боцяна не
було,
Скойки і камбули.

І став господь над
водою,
Ризу убирає
І із моря зсередини
Рибу визиває.

І сказав господь тій
рибі
Землю підпирати,
Щоб земля на своїм
місці
Все могла стояти.

І та риба держить
землю;
І як стрепенеться,
І застогне земля
наша,
І вся затрясється.

VIII

Повернувся бог до
неба,
На престол сідає
І всіх ангелів до себе
З раю призиває.

І злетілось перед
бога
Ангелів без ліку,
І настало свято в
бога,
Перше з-перед віку.

Триста тисяч пісні
піли,
А сімсот кадили,
А тьма-тьмуща через
небо
Бога проносили.

І горіло небо в славі,
Тухнуло кадило,
І все воїнство
небесне
Богові служило.

Служба божая
кінчалась,
Бог благословляє
І всіх ангелів до себе
Ще раз призиває.

І всі ангели

злетілись,
Богу помолились
І святому його трону
Низько поклонились.

І махнув бог своїм
слугам
Правою рукою,
І сказав їм: «Будьте,
діти.
Вічне ви зо мною.

Де ви були, там
поставлю
Жити чоловіка.
А Сатанайл
невдячний
Проклят будь
довіка!»

І основи світовї
Страшно задрожали.
Но на небі тихо-тихо
Ангели співали.

І співали, і скінчили
Пісню ту святую.
І бог каже їм
принести
Чашу золатую.

І говорить: «Ви
зберіться.
Ангели святії,
І стріпніте над ту
чашу
Крила золотії».

І стріпнулись над ту
чашу.
Бог їх посилає
На схід сонця в
праву руку,
Де роса спадає.

Полетіли слуги
божі, —
І їх ясні крила
Роса чиста, як
діамант,
В десені ⁴ покрила.

⁴ Десені — узори.

І до бога прилетіли
З чистою росою,
І ще раз
стрепенулись
Над чашею тою.

І зійшов бог з свого
трону,
І зачав місити.
Замісив — і чоловіка
З того став ліпити.

Виліпив, зачав
стругати.
Дивне боже діло!
І обстружки
пригодилися
На грішнєє тіло.

І дихнув господь на
него, —
І він відживився.
Підняв очі свої к
богу,
Щиро помолився.

І повів бог його
всюди
По небеснім краю,
І заводить наостаток
До самого раю.

Х

Серед раю йшла
дорога
Меж двома садами.
Ту дорогу замикали
Дві залізних брами.

Їдна брама — на схід
сонця
В небо підіймалась.
Друга вліво — на
заході —
В землю опускалась.

При дорозі — два
садочки,
Що вбирають очі:
Їден прямо на
полудень,

Другий к полуночі.

І садок той, що к
полудню,

Річка вперезала,
І місточок через
річку

Брамка замикала.

А за річкою дерева
Цвіли, відцвітали,
І родили, й опадали,
Знову зацвітали.

В сім садочку на
початку
Ангели спасались;
І спаслися, і на небо
Вище підійнялись.

Тут Адам і Єва їли
Золотії груші.
(І тепер туди
відходять
Праведнії душі).

Да й у другім у
садочку,

Що на полуночі,
Досита було усього,
Чого серце хоче.

Тільки пахнуло від
него
Не добром — бідую:
Кругом него так і
лилось
Полум'я рікою.

XI

І привів господь
Адама,
Ходить, походжає,
І як жити він
повинен —
Його навчає.

Повернули в праву
руку,
Перейшли місточок:
Відімкнулась перед
ними
Брамка у садочок.

І в садочку бог
зриває
Грушку золотую,
Дав Адаму
половинку,
А собі другу.

І промовив: «З сего
часу
Я буду з тобою,
Як сії дві половинки
Були меж собою».

Да і вийшли з того
саду,
Пішли до другого;
Розділилось на дві
часті
Полум'я пред богом.

Походили й там
доволі.
То був сад ще
кращий;
Но хто тільки їв із
него,
Був навек пропащий.

І сказав господь
Адаму,
Щоб остерігався,
І Адам в тім перед
богом
Клятвою залявся.

І по клятві
розійшлися.
Бог пішов до неба,
А Адам пішов
шукати,
Чого серцю треба.

XII

І ходив Адам по раю,
Всюди находився
І в шовковій травиці
Спати положився.

Сонце в захід
закотилось,
Спить і не
блищиться,
І заснуло все
навколо —

Адаму не спиться!

Йому душно; йде до
річки,
На берег сідає,
Схилив голову на
руку
І думу гадає.

І просидів так до
ранку,
День зазолотився.
Адам сидить коло
річки,
Аж бог появився.

«Що, Адаме, так
сумуєш? —
Каже бог до него. —
Чого тобі не достало
Ще до того всего?»,

Адам глянув,
поклонився
І говорить: «Боже!
Що йно тільки ти
содіяв.
Все то мені гоже.

Но я тужу, і сумую,
І в раю журюся:
Я їден тут як той
палець,
Де не повернуся».

ХІІІ

«Не журися! — бог
говорить, —
Будеш друга мати:
Взавтра вийди до
схід сонця
Руки умивати.

Вмочи в росу малий
палець
І тріпни рукою,
Лиш павідворіт не
тріпай,
А перед собою».

І з сим словом
віддалився,
А Адам став ждати,
Коли час йому

наступить

Руки умивати.

І от нічка проминула,

Ранок наступає,

І він, бідний, чи

забувся,

Чи бог його зщає:

Як помочив усі

пальці

Ранньою россою.

Так навідворіт і

тріпнув

Цілою рукою!

І з'явилось п'ять

чортяків.

Адам — утікати.

А вони давай всі

разом

Пазури мачати.

І мачають, і махають

Обома руками, —

Другі родяться

чортяки,

Роблять теє ж саме.

І робота не
кінчалась,
І роси ставало, —
І намножилось
чортяків —
Аж небо тріщало!

XIV

Аж з'явився бог до
раю.

І все затихає.
І усіх чортів із раю
В бездну виганяє.

І чорти, як тая хмара,
З неба полетіли
І, де бога
спом'янули, —
Там вони і сіли;

Хто на небі, хто під
небом,
А хто над водою;
Много на землі
осталось.